

Osm věků člověka

1. ZÁKLADNÍ DŮVĚRA PROTI ZÁKLADNÍ NEDŮVĚŘE

Prvním projevem sociální důvěry dítěte je to, jak snadno se krmí, jak dobře spí a jak vyprazdňuje střeva. Zkušenost vzájemné regulace rostoucích receptivních schopností dítěte spolu s mateřskými postupy jeho zapamatování mu postupně pomáhají překonávat onu nepohodu vyplývající z nezralosti homeostázy, s níž se narodilo. Ve stále delších obdobích bdělosti dítě zjišťuje, že stále víc dobrodružných smyslů u něj vzbuzuje pocit intimnosti, dojem, že je spjato s pocitem vnitřního blaha. Formy takového pohodlí a lidé s ním spojení se stávají stejně známými jako hlodavý neklid střev. První společenský výkon novorozeněte je tedy jeho ochota nechat matku zmizet z dohledu bez nadměrné úzkosti či zlosti, protože se stala vnitřní jistotou i vnější předvídatelností. Taková konzistence, kontinuita a stejnost zkušenosti skýtá rudimentární pocit identity ega, jenž - jak se domnívám - závisí na poznání, že existuje vnitřní soubor zapamatovaných a předvídaných vjemů a představ, které jsou pevně sdruženy s vnějším souborem známých a předvídatelných předmětů a osob.

To, co zde nazýváme důvěrou (trust), odpovídá tomu, co Tereza Benedeková nazvala sebejistotou (confidence). Dávám-li přednost termínu

„důvěra“, je to proto, že je v něm více naivnosti a vzájemnosti. O kojenci lze říci, že má v něco důvěru tam, kde by bylo přehnané hovořit o jeho sebejistotě. Všeobecný stav důvěry navíc naznačuje nejen to, že jedinec se naučil spoléhat na stejnost a kontinuitu svých vnějších zaopatřovatelů, ale také, že může důvěřovat sobě samému a schopnosti svých orgánů zvládnout vnitřní popudy a že je daný jedinec schopen považovat sebe sama za dostatečně důvěryhodného, aby se z jeho strany nemuseli zaopatřovatelé obávat uskrípnutí. (Narážka na bolestivé štípnutí do matčiny bradavky při kojení.)

Nepřetržitě okoušení a testování vztahu mezi vnitřním a vnějším světem prochází nejdůležitější zkouškou během záchvatů zlosti ve stadiu kousání, kdy zuby způsobují dítěti bolest zevnitř a kdy se ukáže, že jeho vnější přátelé jsou buď k ničemu, nebo ucukávají před jeho jedinou činností, jež slibuje úlevu: před kousáním. Ne že by se samo prořezávání zubů zdálo být příčinou všech strašlivých následků, jež mu jsou někdy připisovány. Jak bylo naznačeno výše, nemluvně je sice nyní puženo k častějšímu „uchopování“, ale spíš zjišťuje, že mu unikají žádoucí cíle: bradavka, ňadro i matčina soustředěná pozornost a péče. Zdá se, že prořezávání zubů má prototypický význam a může se snadno změnit v model masochistických sklonů dítěte zajišťovat si kruté uspokojení potěšením z vlastní bolesti, kdykoliv není schopno zabránit významné ztrátě.

V psychopatologii lze nepřítomnost základní důvěry nejlépe studovat na dětské schizofrenii, zatímco celoživotní základní slabost takové důvěry je zjevná v dospělých osobnostech, u nichž se únik do schizoidních a depresivních stavů stane trvalým skolem. Bylo zjištěno, že v těchto případech je základním požadavkem terapie obnovený stav důvěry. Protože bez ohledu na okolnosti, které mohly k psychotické poruše vést, bizarnost a odtažitost chování mnoha těžce nemocných jedinců zakrývá pokus obnovit sociální vzájemnost prozkoumáváním hranic mezi vlastními smysly a fyzickou realitou, mezi slovy a sociálními významy.

Psychoanalýza předpokládá, že raný proces diferenciací mezi vnitřním a vnějším světem je zdrojem projekcí a introjekcí, jež i nadále patří mezi naše nehlubší a nejnebezpečnější obranné mechanismy. V introjekci cítíme a chováme se, jako by se vnější dobro stalo vnitřní jistotou. V projekci zakoušíme vnitřní zlo jako zlo vnější: přisuzujeme pro nás významným lidem zlo, které vlastně sídlí v nás. Předpokládá se tedy,

že tyto dva mechanismy, projekce a introjekce, jsou vytvářeny podle toho, co se děje u kojenců v okamžiku, kdy by rádi externalizovali bolest a internalizovali slast, což je záměr, který musí ustoupit svědectví dožívajících smyslů a nakonec rozumu. Tyto mechanismy se - více méně normálně - vracejí za akutních krizí lásky, důvěry a víry v dospělosti a mohou být charakteristickým rysem iracionálního postoje vůči protivníkům a nepřátelům v masách „zralých“ jedinců.

Pevné ustavení trvalých vzorců k řešení nukleárního konfliktu mezi základní důvěrou a základní nedůvěrou v prosté existenci je prvním úkolem ega a tudíž především úkolem mateřské péče. Ale povězme zde, že se nezdá, že by celkové kvantum důvěry čerpané z nejranější dětské zkušenosti záviselo na absolutním množství potravy či na projevech lásky, nýbrž spíš na kvalitě mateřského vztahu. Matky vytvářejí ve svých dětech pocit důvěry takovým způsobem opatrování, jenž ve své kvalitě spojuje citlivou péči o individuální potřeby dítěte s pevným pocitem osobní důvěryhodnosti uvnitř spolehlivého rámce životního stylu jejich kultury. To v dítěti vytváří základ pocitu identity, který se později spojí s pocitem „správného“ člověka, jenž je sám sebou a vyrůstá v takovou osobnost, jakou se - jak druzí lidé věří - stane. Existuje tedy (v rámci jistých mezí dříve definovaných jako „nezbytnosti“ péče o dítě), jak v tomto stadiu, tak i ve stadiích následujících, jen málo frustrací, které by vyrůstající dítě nemohlo snést, vede-li frustrace ke stále obnovované zkušenosti větší stejnosti a silnější kontinuity vývoje, ke konečné integraci individuálního životního cyklu s nějakým smysluplným pocitem širší sounáležitosti. Rodiče musí mít k dispozici nejen jisté metody vedení dítěte pomocí zákazů a dovolení; musí být též schopni dítěti ukázat ono hluboké, téměř somatické přesvědčení, že to, co dělají, má smysl. Nakonec se z dětí stávají neurotici nikoli v důsledku frustrací, ale z nedostatku či ztráty společenského smyslu těchto frustrací.

Ale i za nejpříznivějších okolností se zdá, že toto stadium uvádí do psychického života (a stává se prototypem pro) pocit vnitřního rozdělení a všeobecného stesku po ztraceném ráji. Základní důvěru je nutno udržovat po celý život právě proti této mocné směsi pocitů, že byl člověk o něco ochuzen, rozpolcen a kýmisi opuštěn.

Každé následující stadium a krize má zvláštní vztah k jednomu ze základních prvků společnosti, a to z tohoto prostého důvodu, že se lidský životní cyklus a lidské instituce vyvíjejí společně. V této kapitole se

můžeme po popisu každého stadia jen krátce zmínit o tom, jaký základní prvek společenské organizace se k ní vztahuje. Tento vztah je dvojitý: člověk do těchto institucí přináší zbytky své dětské mentality a svůj mladistvý zápal a dostává se mu od nich, daří-li se jim udržovat svou aktuálnost, upevnění jeho výdobytků dětství.

Po celou historii hledala rodičovská víra, jež podporuje důvěru objevující se v nově narozeném dítěti, svou institucionální záruku (a v jistých případech našla svého největšího nepřítele) v organizovaném náboženství. Důvěra zrozená z péče je ve skutečnosti prubířským kamenem *realnosti* daného náboženství. Společným rysem všech náboženství je častý dětsky prostý akt poddání se jednomu Živiteli či živitelům, kteří rozdávají pozemské statky i duchovní zdraví; projev malosti člověka v podobě poníženého postoje či pokorného gesta; přiznání k přečinům, špatným myšlenkám a zlým úmyslům v modlitbě a písni; vroucí prosba o vnitřní sjednocení pomocí božího vedení; a konečně pochopení, že individuální důvěra se musí stát společnou vírou, individuální nedůvěra společně formulovaným zlem, zatímco obnova jedince se musí stát součástí rituální praxe mnohých lidí a znakem důvěryhodnosti v daném společenství. Ukázali jsme, jak kmemy pohybuující se v jednom segmentu přírody rozvíjejí kolektivní magii, která zřejmě přistupuje k oněm nadpřirozeným zaopatřovatelům poskytujícím potravu a statky, jako by to byli zuřivci, jež je nutno usmířovat modlitbou a sebetřýzněním. Primitivní náboženství, nejprimitivnější vrstva ve všech náboženstvích a náboženská vrstva v každém jedinci oplývají snahami o odpykání, jimiž chtějí odčinit nejasné skutky proti mateřskému lůnu a jejichž pomocí se snaží obnovit víru v dobro vlastního činění a v laskavost sil univerza.

Každá společnost a každý věk musí nalézt institucionalizovanou formu uctívání, jež čerpá vitalitu ze svého obrazu světa – od predestinace k neurčitosti. Klinický psycholog může pouze zjišťovat, že mnozí jsou hrdí na to, že nemají náboženství, ale jejich děti si nemohou dovolit být bez něj. Na druhé straně existují mnozí, kteří – jak se zdá – čerpají vitální víru ze společenské akce či vědeckého bádání. A opět existuje mnoho těch, kteří sice vyznávají víru, ale v praxi z nich vyzařuje nedůvěra jak v život, tak v člověka.

* Toto je komunitní a psychosociální stránka náboženství. Její často paradoxní vztah k duchovnosti jedince je záležitostí, o níž nelze pojednat pouze stručně či marginálně (viz *Mladý muž Luther*). (E. H. E.)

2. AUTONOMIE PROTI STUDU A POCHYBÁM

Při popisování růstu a krizí lidské osobnosti jako řady alternativních základních postojů, jako je důvěra versus nedůvěra, se uchylujeme k termínu „pocit něčeho“, ačkoliv – jako v případě slovního spojení „pocit zdraví“ nebo „pocit, že člověku není dobře“ – takové „pocity“ pronikají pod povrch a do hloubky, pronikají vědomím a nevědomím. Tvoří tedy současně způsoby *zažívání* zkušeností, které jsou přístupné introspekci; způsoby *chování*, jež mohou pozorovat druzí lidé; nevědomé *vnitřní stavy*, jež lze určit testováním a analýzou. Při dalším výkladu je důležité mít tyto tři dimenze na paměti.

Rozvoj svalstva dítěte připravuje jeviště pro experimentování se dvěma souběžnými soubory sociálních modalit: držení a pouštění. Podobně jako u všech takových modalit mohou jejich základní konflikty nakonec vyústit buď v nepřátelské, či přátelské očekávání a postoje. Držení se tedy může stát destruktivním a krutým zdržováním a omezováním, může se však stát i vzorcem péče: mít a držet. I pouštění se může stát nepřátelským vypouštěním destruktivních sil, nebo uvolněným „ponecháváním“ a „necháváním být“.

V tomto stadiu tedy musí být vnější kontrola pevná a ujišťující. Nemluvně musí pocítit, že jeho základní víra v existenci, která je trvalým pokladem uchráněným z běsnění orálního stadia, nebude ohrožena touto jeho radikální změnou, tímto náhlým a prudkým přáním moci si vybírat, náročivě si přivlastňovat a tvrdošijně eliminovat. Pevné vedení musí dítě ochránit před možnou anarchií jeho dosud nevyvíčeného smyslu pro rozlišování, před jeho neschopností držet a pouštět uvážlivě. Vzhledem k tomu, že dítě vede jeho okolí k tomu, aby „stálo na vlastních nohou“, musí je na druhé straně pevná kontrola chránit před nesmyslnými a náhodnými zkušenostmi studu a raných pochybností.

Ono druhé nebezpečí je nám známo nejlépe, poněvadž – pokud je dítěti odpírána postupná a dobře zprostředkovaná zkušenost autonomie svobodné volby (nebo pokud je oslabeno počáteční ztrátou důvěry) – obrátí proti sobě veškeré své nutkání rozlišovat a manipulovat. Bude sebou přespříliš manipulovat a vyvine se u něj předčasně zralé svědomí. Místo zmocňování se věcí s cílem ozkoušet je účelným opakováním bude dítě posedlé svou vlastní repetitivností. V důsledku takové posedlosti se pochopitelně naučí dobývat své okolí a získávat moc díky tvrdošijné

a malicherné kontrole tam, kde nemůže nalézt širokou vzájemnou regulaci. Takové neslavné vítězství je dětským modelem nutkavé neurózy. Je též dětským zdrojem pozdějších pokusů v dospělém životě vládnout spíš literou než duchem.

Stud je emoce nedostatečně prostudovaná, protože v naší civilizaci ji brzy a snadno pohltí vina. Stud předpokládá zcela nechráněného jedinice, který je si vědom toho, že se na něj ostatní dívají: prostě uvědomuje si sám sebe. Je viditelný a zároveň není připraven, aby byl viděn; proto ve snech stud figuruje v situacích, kdy na nás ostatní zírají, přičemž nejsme úplně oblečeni, máme jen noční košili či „nedbalky“. Stud se zpočátku projevuje impulzem zakrýt si tvář, propadnout se na místě do země. Ale to je, jak se domnívám, spíš zlost, kterou obracíme proti sobě samým. Ten, kdo se stydí, by rád přinutil svět, aby se na něj nedíval, aby si jeho obnaženosti nevšimal. Rád by zničil oči tohoto světa. Místo toho si musí přát svou vlastní neviditelnost. Tato potencialita se hojně využívá ve výchovné metodě „zahanbování“, která se používá výhradně u některých domorodých národů. Vizuální stud předchází vině spjaté se sluchem, což je pocit špatnosti, který má mít člověk sám, když se nikdo nedívá a všude je ticho, s výjimkou hlasu superega. Takové zahanbování využívá zvýšeného pocitu vlastní malosti, který se může vyvinout teprve tehdy, když se dítě postaví a jeho vědomí mu umožňuje všimnout si poměru velikosti a síly.

Přílišné zahanbování nevede ke skutečné slušnosti, nýbrž k tajnému rozhodnutí jedinice pokusit se, aby mu některé věci prošly, aby proklouzl neviděn, pokud ovšem všechno neskončí vzdorovitou nestoudností. Jedna strhující americká balada vypráví o vrahovi, který má být oběšen na šibenici před očima celého města. Místo toho, aby se cítil náležitě vytrestaný, začíná přihlížejícím spílat a každý výbuch vzdoru zakončí slovy „Bůh zatrat vaše oči!“ Nejedno malé dítě, je-li nesnesitelně zahanbeno, může upadnout do chronické nálady, v níž vyjadřuje svůj vzdor podobným způsobem (i když nemá ani tu odvalu, ani náležitá slova). Tímto pochmurným odkazem chci říci, že existuje jistá hranice trpělivosti malého dítěte i dospělého, čelícího požadavkům, aby pokládal sám sebe, své tělo a svá přání za zlovolná a špinavá, a jistá hranice jeho víry v neomylnost těch, kteří takový soud vyslovují. Dítě i dospělý může vše zvrátit a za zlou pokládat pouze skutečnost, že problémy existují: jeho šance teprve přijde, až zmizí nebo až se on vzdálí od problémů.

Pochybnost je sestra studu. Tam, kde stud závisí na vědomí, že jedinec stojí vzpřímeně a je vystaven okolnímu světu, má pochybnost, jak mě přesvědčují má klinická pozorování, mnoho společného s vědomím toho, že člověk má přední a zadní polovinu těla – a zvláště tu „zadní“. Je to proto, že dítě tuto opačnou část těla, s jejím agresivním a libidinózním zaměřením na svěrače a hýždě, nevidí, a přece ji mohou ovládat jiní. „Zadní část“ je černým kontinentem malého stvoření, partií těla, která může být magicky ovládána a účinně napadána těmi, kteří by zaútočili na sílu autonomie jedinice a označili by za špatné ty produkty střev, které dítě při vyměšování pocituje jako správné. Tento základní pocit pochybností o tom, co člověk nechává za sebou, tvoří substrát pro pozdější a verbálněji vyjádřené formy nutkavého pochybování; to se v dospělosti projevuje paranoickým strachem ze skrytých pronásledovatelů a skrytého pronásledování, jež jedinice ohrožuje zezadu (a zvnitřku zadní části těla).

Proto se toto stadium stává rozhodující pro poměr mezi láskou a nenávisť, spoluprací a vzdorovitostí, svobodou vyjadřování sebe sama a jejím potlačováním. Z pocitu sebeovládání bez ztráty sebeúcty vychází trvalý pocit dobré vůle a hrdosti; pocit ztráty sebeovládání a pocit cizí dominance vyvolává trvalý sklon k pochybnostem a studu.

Pokud se některému čtenáři zdá, že tyto „negativní“ potenciality našich stadií v celé knize příliš zdůrazňujeme, musíme mu připomenout, že tomu tak je nejen z důvodů zájmu o klinické údaje. Dospělí, a to zdánlivě zralí lidé bez neuróz, projevují jistou citlivost vůči možné zahanboující „ztrátě tváře“ a strach z útoku „zezadu“, který je nejenom velmi iracionální a v rozporu s dostupnými zkušenostmi, ale může být i velmi významný, pokud příbuzné pocity ovlivňují například rasovou či mezinárodní politiku.

Dali jsme základní důvěru do kontextu s institucí náboženství. Přetrvávající potřeba jedinice potvrzovat a vymezovat svou vůli uvnitř světa dospělých, který současně potvrzuje a vymezuje vůli ostatních, má svou institucionální záruku v *zásadě zákona a pořádku*. V každodenním životě, stejně tak jako u nejvyšších soudních dvorů – domácích i mezinárodních – přiděluje tato zásada každému jeho výsady i omezení, jeho povinnosti i práva. Pocit právoplatné důstojnosti a nezávislosti v rámci zákona, který pocitují dospělí příbuzní a známí, dodává důvěřivému dítěti pocit bezpečného očekávání, že nezávislost, která v něm byla v dět-

ství pěstována, nepovede v dalším životě ke zbytečným pochybnostem či studu. Takže pocit nezávislosti, který je v dítěti pěstován a s postupem času modifikován, slouží k uchování pocitu spravedlnosti v ekonomickém a společenském životě; odtud je pak tento pocit zpětně posilován.

3. INICIATIVA PROTI VINĚ

U každého dítěte dochází v každém stadiu k novému zázraku mocného vývoje, což všem přináší novou naději a novou odpovědnost. Takový je pocit a převládající kvalita iniciativy. Kritéria pro všechny tyto pocity a vlastnosti jsou stejná: krize, která je víceméně doprovázena tápáním a strachem, je vyřešena tím, že dítě náhle jakoby „sroste“, jak z hlediska osobnosti, tak z pohledu tělesného. Zdá se být víc „sebou samým“, má více lásky, je uvolněnější a bystřejší ve svých úsudcích, aktivovanější a více aktivující. Má k volné dispozici nadbytek energie, který mu pomáhá rychle zapomínat na nezdary a blížit se žádoucímu cíli (i když se cíl též zdá být nejasný a dokonce nebezpečný) s nezmenšeným a cílenějším úsilím. Iniciativa dodává samostatnosti kvalitu podnikání, plánování a „útočení“ na určitý úkol jen proto, že dítě chce být aktivní a v pohybu tam, kde dříve umíněnost, spíš častěji než zřídka, vyvolávala projevy vzdoru či alespoň proklamovala nezávislost.

Vím, že samotný výraz „iniciativa“ má pro mnohé jistou americkou a průmyslovou konotaci. A přece je iniciativa nezbytnou součástí každého činu, a člověk potřebuje pro vše, čemu se učí a co dělá, od sběru ovoce k systému podnikání, jistý pocit iniciativy.

Pohybové stadium a fáze infantilní genitality přidává k tomuto seznamu základních společenských modalit i modalitu „dělení“, nejprve ve smyslu „být při tom“. Neexistuje pro to jednodušší a silnější výraz; naznačuje radost z útoku a dobývání. U chlapce je důraz na falicko-intruzivní mody, u děvčete se mění v mody „zachycování“ v agresivnějších formách chňapání či v mírnější formě, kdy se děvče snaží být atraktivní a milé.

Nebezpečí tohoto stadia spočívá v pocitu viny, který plyne z uvažovaných cílů a z výkonů, do nichž se dítě pustilo ve své bujné radosti z nové pohybové a mentální síly: jde o skutky agresivní manipulace a donucování, které brzy překročí hranici výkonné kapacity organismu a myslí

a tudíž si vyžádají rázné pozastavení plánované iniciativy jedince. Zatímco autonomie se soustřeďovala na snahy udržet potenciální soupeře mimo vlastní pole působnosti a mohla tedy vést k výbuchům žárlivé zloby, většinou zaměřené proti pokusům o omezování ze strany mladších sourozenců, iniciativa přináší anticipační rivalitu vůči těm, kteří tu byli první a obsadili již se svým lepším vybavením oblast, na kterou je iniciativa dítěte zaměřena. Dětská žárlivost a rivalita, ty často hořké a přesto vlastně zbytečné pokusy vymezit sféru nesporných výhod, teď dostupují svého vrcholu v konečné soutěži o privilegované postavení u matky a obvyklý neúspěch vede k rezignaci, pocitu viny a úzkosti. Dítě se pak uchyluje k fantaziím o tom, že je obrem nebo tygrem, ale ve svých snech v hrůze prchá, aby si zachránilo život. To je tedy stadium „kastrovního komplexu“, což je intenzifikovaný strach z toho, že dítě nalezne své (nyní energeticky zerotizované) genitálie poškozené jako trest za fantazie spojené se vzrušením, jež poskytují.

Dětská sexualita a incestní tabu, kastrovní komplex a superego se zde propojují k vyvolání oné specificky lidské krize, během níž se dítě musí odvrátit od výjimečného pregenitálního napojení na své rodiče k pomalému procesu, v němž se z něj stává rodič, nositel tradice. Zde dochází k nejosudovějšímu rozkołu a transformaci v emocionálním dynamu jedince, k rozštěpu mezi potenciální lidskou slávou a potenciální celkovou destrukcí. Protože zde se dítě navždy rozděluje vedví. Fragmentsy instinktů, které dříve napomáhaly růstu jeho dětského těla a myslí, jsou nyní rozdvojeny na část dětskou, která zvětňuje bujnost růstových potenciálů, a část rodičovskou, jež podporuje a zvyšuje tendenci k pozorování sebe sama, vedení sebe sama a trestání sebe sama.

Problémem je opět vzájemná regulace. Tam, kde dítě, které je nyní připraveno se sebou nadměrně manipulovat, může postupně rozvinout smysl pro morální odpovědnost, kde může získat určité povědomí o institucích, funkcích a rolích, které mu umožní odpovědnou účast, objeví slastný pocit úspěšnosti při užívání nástrojů a zbraní, při ovládnutí smysluplných hraček – a při péči o mladší děti.

Je pochopitelné, že rodičovská část má zpočátku infantilní charakter. Jádrem lidské tragédie je skutečnost, že lidské svědomí zůstává částečně infantilní po celý život. Superego dítěte totiž může být primitivní, kruté a nekompromisní, jak lze pozorovat z případů, kde se děti příliš kontrolují a nadměrně omezují až k vymazání sebe sama; kde rozvíjejí příliš

nou poslušnost, která jde dále, než rodiče od dítěte vlastně vyžadovali; nebo kde dochází k hluboké regresi a trvalým pocitům rozmrzelosti z toho, že sami rodiče nejsou schopni dostát tomuto novému svědomí. Jedním z nejhlubších konfliktů v životě je nenávisť vůči rodiči, který dříve sloužil jako model a vykonavatel superega, ale jenž byl (nějak) přistižen, jak se snaží, aby mu prošla i provinění, která samo dítě už nemůže u sebe dál tolerovat. Podezíravost a vyhýbavost, která je takto promíšena s nároky superega, tohoto orgánu morální tradice, jenž chce všechno, nebo nic, mění morálního (ve smyslu moralistického) člověka ve velké potenciální nebezpečí pro jeho vlastní ego - a ego jeho bližních.

V patologických případech dospělých je reziduální konflikt týkající se iniciativy vyjádřen buď hysterickým popíráním, které způsobuje vytěsnění přání nebo zrušení jeho výkonného orgánu prostřednictvím paralýzy, inhibice či impotence; anebo v nadměrně kompenzačním vychloubání, v jehož rámci se vystrašené individuuum, které tolik touží „zmizet“, místo toho „nese svou kůži na trh“. V této situaci je běžný i prudký záchvat psychosomatické nemoci. Je to, jako kdyby lidská kultura nutila člověka, aby sám sebe příliš výrazně propagoval a tak se identifikoval se svým vlastním reklamním obrazem, z čehož jediný únik nabízí nemoc.

Ale zde opět nesmíme myslet pouze na individuální psychopatologii, ale na ono vnitřní dynamo vzteku, které musí být v tomto období potlačeno tak, jako jsou vytěsněny a inhibovány ty největší naděje a nejdivočejší fantazie. Z toho vyplývající svatouškovství - často hlavní odměna za dobro - se může později nesnášenlivě obrátit proti ostatním lidem v podobě neustálého moralistického dohledu, takže se dominantní snahou stává zakazování spíše než rozvíjení iniciativy. Na druhé straně i iniciativa morálně silného člověka má tendenci narušit hranice sebeomezování, což mu umožňuje dělat ostatním ve vlastní nebo cizí zemi, co by nedělal ani netolerovat ve svém vlastním domě.

Z hlediska těchto nebezpečných potenciálů dlouhého lidského dětství je vhodné se podívat zpět na plán životních stadií a na možnosti vést mládež dané rasy, dokud je ještě mladá. A zde zjišťujeme, že podle moudrosti půdorysného plánu není dítě v žádném okamžiku připravenější rychle a dychtivě se učit, stát se dospělejším ve smyslu sdílení povinností a práce než právě v průběhu tohoto období vývoje. Dítě touží a je schopno dělat věci společně, spojit se s ostatními dětmi za účelem

budování a plánování a je ochotno získávat poučení od svých učitelů a napodobovat ideální prototypy. Pochopitelně, že se i nadále identifikuje s rodičem stejného pohlaví, ale prozatím hledá příležitosti, kde pracovní identifikace zřejmě nabízí pole pro uplatnění bez přílišného infantilního konfliktu či pocitu oidipké viny a realističtější identifikaci založenou na duchu rovnosti, který vychází ze společné činnosti. V každém případě toto „oidipké“ stadium vede nejen k ustavení tyranského smyslu pro morálku, který omezuje horizont povoleného; nastavuje též směr k možnému a hmatatelnému, což pomáhá propojit sny raného dětství s cíli aktivního dospělého života. Proto sociální instituce nabízejí dítěti tohoto věku *ekonomický étos* v podobě ideálních dospělých, kteří jsou snadno rozpoznatelní svými uniformami a svými funkcemi a kteří dětem dostatečně imponují a nahradí jim hrdiny obrázkových knížek a pohádek.

4. PŘIČINLIVOST PROTI INFERIORITĚ

Zdá se tudíž, že je vnitřní scéna zcela připravena na „vstup do života“, s tou výhradou, že život musí být nejdříve život školní, ať už je školou pole, džungle či třída. Dítě musí zapomenout na minulé naděje a přání, zatímco jeho bujná fantazie je krocena a spoutávána zákony neosobních věcí - dokonce i školním triviem. Dříve než se totiž dítě, které je již psychologicky vlastně rudimentárním rodičem, může stát rodičem biologickým, musí začít jako dělník a potenciální živitel. S nastávajícím obdobím latence normálně vyvinuté dítě zapomíná na nutnost - či ji spíše sublimuje - „dělat“ lidi přímým útokem či se rychle stát tatínkem a maminkou. Nyní se učí, jak získat uznání výrobou věcí. Zvládlo pohybovou stránku vývoje a orgánové mody. Zažilo pocit definitivnosti vyplývající z toho, že pro ně neexistuje v lůně jeho rodiny žádná praktická budoucnost, a tak je připraveno pustit se do daných dovedností a úkolů, které zdaleka přesahují možnosti pouhého hravého projevu jeho orgánových modů či slast z fungování končetin. Rozvíjí pocit příčinnosti, to znamená přizpůsobuje se umělým zákonům světa nástrojů. Může se stát horlivou a zaujatou součástí výrobního procesu. Završit výrobní proces je cílem, který postupně nahrazuje rozmary a přání hry. Jeho hranice ega zahrnují jeho nástroje a dovednosti: pracovní princip (Ives

Hendrick) jej učí radosti z dokonané práce prostřednictvím stálé pozornosti a neutuchající píle. Ve všech kulturách se dětem v tomto stadiu dostává určitého *systematického vzdělávání*, i když - jak jsme viděli v kapitole o amerických Indiánech - to v žádném případě nemusí být vzdělávání v tom typu školy, který gramotné národy organizují kolem speciálních učitelů, kteří se naučili, jak vyučovat gramotnost. U předlite-rárních národů a v souvislosti s činnostmi, pro něž není žádná literatura relevantní, se děti mnohé naučí od dospělých, kteří se stávají učiteli díky svému nadání či sklonům spíše než jmenování do funkce. A snad největší kvantum vědomostí a dovedností se učí od starších dětí. Tak se vyvíjejí *základy techniky* a dítě se připravuje na to, jak zacházet s pomůckami, nástroji a zbraněmi, které používají dospělí. Gramotné národy se speci-alizovanějšími profesemi musí dítě připravit tak, že je vycvičí v doved-nostech, jež jim nejprve poskytnou bázi gramotnosti, co nejširší možné základní vzdělání pro zvládnutí co nejvyššího počtu možných profesí. Čím spletitější je systém specializace, tím neurčitější jsou případné cíle iniciativy; a čím komplikovanější je sociální realita, tím nejasnější je úlo-ha otce a matky v ní. Škola se zdá být kulturou sama o sobě, s vlastními cíli a hranicemi, se svými úspěchy a zklamáními.

V tomto stadiu číhá na dítě nebezpečí v pocitu nedostatečnosti a méněcennosti. Pokud zmalomyslní nad svými nástroji a dovednostmi či nad svým statusem mezi partnery v užívání nástrojů, může je to odradit od identifikace s nimi a s určitou částí světa nástrojů. Ztráta naděje na takové „sdružování při činnosti“ může dítě stáhnout zpět do izolovaněj-ší, méně nástroji ovlivňované rodinné rivality oidipského období. Dítě si nedokáže poradit se svým vybavením ve světě nástrojů a v anatomii a po-kládá sebe sama za tvora odsouzeného k průměrnosti či nedostatečnosti. V tomto okamžiku roste význam širší společnosti díky metodám, jimiž vede dítě k pochopení smysluplných rolí v její technice a ekonomice. Vývoj nejednoho dítěte se zarazil poté, co se rodině nepodařilo připravit je na školní život, nebo poté, co školní život nesplnil přísliby předcho-zích stadií.

Ve spojitosti s obdobím rozvíjení smyslu pro příčinnost jsem se zmi-ňoval o *vnějších a vnitřních zábrandách* ve využívání nových schopností, ale nikoliv o rozjitření nových lidských pudů ani o potlačené zuřivosti vyplývající z jejich zklamání. Toto období se liší od předchozích v tom, že není obratem od vnitřního převratu k novému ovládnutí. Freud nazý-

vá toto období latentním, protože prudké pudy jsou obvykle nečinné. Je to však pouze klid před bouří puberty, kdy se všechny dřívější pudy znovu objevují v nové kombinaci a jsou podřízeny genitalitě.

Na druhé straně je toto období z hlediska sociálního rozhodující. Vzhledem k tomu, že příčinnost znamená dělat věci vedle ostatních a s nimi, dochází v tomto období k prvnímu setkání s dělbou práce a příležitostmi diferenciací, rozvíjí se tedy smysl pro *technický étos* kul-tury. V posledním oddíle jsme poukázali na nebezpečí hrozící jedinci a společnosti tam, kde si školák začíná uvědomovat, že o jeho nabytých schopnostech a tudíž o jeho pocitu *identity*, na kterou se nyní musíme soustředit, rozhodne barva jeho pleti, původ jeho rodičů nebo střih jeho šatů spíše než jeho přání a vůle učít se. Ale existuje ještě jedno základnější nebezpečí, a to vlastní omezení jedince a zúžení jeho horizontů, jež ny-ní zahrnují jen jeho práci, k níž - jak praví bible - byl odsouzen poté, co byl vyhnán z ráje. Pokud přijme práci jako svoji jedinou povinnost a „to, co funguje,“ jako jediné kritérium hodnot, může se stát konformním a nemyslicím otrokem techniky a těch, kteří ji mohou využívat.

5. IDENTITA PROTI KONFUZI ROLÍ

S ustavením dobrého počátečního vztahu ke světu dovedností a nástrojů a s příchodem puberty končí vlastní dětství. Začíná mládí. Avšak v pu-bertě a adolescenci jedinec znovu více či méně zpochybňuje veškerou neměnnost a veškeré kontinuity, na něž se dříve spoléhal, a to v důsled-ku rychlosti fyzického růstu, která je nyní stejná jako v raném dětství, a v důsledku nového faktoru - pohlavní zralosti. Rostoucí a vyvíjející se mládež, jež čelí této fyziologické revoluci v sobě samé a před níž stojí konkrétní úkoly dospělosti, se nyní zabývá hlavně tím, jak vypadá v očích jiných lidí ve srovnání s tím, jak se sama cítí, a otázkou, jak propojit role a dovednosti pěstované dříve s profesními prototypy sou-časnosti. Ve svém hledání nového pocitu kontinuity a neměnnosti musí adolescenti znovu vybojovat mnohé z bitev předchozích let, i když kvůli tomu musí do rolí svých protivníků obsazovat lidi, kteří jsou plni dobré vůle; a jsou vždy připraveni postavit na piedestal trvalé idoly a ideály coby ochránce konečné identity.

Integrace, k níž nyní dochází ve formě ego identity, představuje - jak

již bylo zdůrazněno – víc než pouhý součet identifikací dětství. Je to suma nahromaděných zkušeností, jež plynou ze schopnosti ega integrovat veškeré identifikace s kolísáním libida, se schopnostmi rozvinutými díky nadání a s příležitostmi, jež nabízejí sociální role. Pocit ego identity pak tvoří akumulovaná důvěra v to, že vnitřní neměnnost a kontinuita vybudovaná v minulosti bude odpovídat neměnnosti a kontinuitě jedincova významu pro jiné lidi, jak dokládá konkrétní příslib jeho „kariéry“.

V tomto stadiu číhá nebezpečí difuznosti. Tam, kde je založena na silných předchozích pochybnostech o sexuální identitě, nejsou vzácné případy delikvence či přímo psychotické poruchy. Jsou-li správně diagnostikovány a léčeny, nemají tyto incidenty tak fatální dopad jako v jiných obdobích vývoje dítěte. Ovšem ve většině případů vyvede mladé lidi z rovnováhy neschopnost „usadit se“ v profesní identitě. Ve snaze udržet svou integritu se někdy nadměrně identifikují s hrdiny různých part a skupin; a to do té míry, že úplně ztrácejí svou identitu. Začíná stadium „zamilovávání se“, které není zdaleka pouze či dokonce převážně sexuální záležitostí – s výjimkou případů, kde to vyžadují zvyklosti. Mladistvá láska je do značné míry pokusem definovat vlastní identitu projikováním obrazu vlastního difuzního ega do jiné osoby a snahou tento obraz tak reflektovat a postupně zjasnit. Proto zabírá konverzace mladým pářům tolik času.

Mladí lidé se mohou též vyznačovat výraznou klanovou soudržností a krutostí ve svých snahách vytěšňovat všechny, kteří jsou „jiní“, ať už barvou pleti či kulturním zázemím, vkusem a nadáním a často takovými malichernými aspekty odívání a gest, jež byly dočasně vybrány jako právě ty znaky rozlišující člena a nečlena party. Takovou nesnášenlivost je důležité chápat (což ale neznamená tolerovat nebo se jí účastnit) jako obranu proti pocitu difuznosti. Mladiství si totiž nejen navzájem přechodně pomáhají zvládnout velkou část svého neklidu vytvářením různých part a stereotypizováním sebe samých, svých ideálů a svých nepřátel; s jistou perverzitou vzájemně testují své schopnosti slíbit a dodržet věrnost. Jejich připravenost k takovým zkouškám též vysvětluje přitažlivost jednoduchých a krutých totalitních doktrín pro mladé lidi ze zemí a tříd, jež ztratily nebo ztrácejí své skupinové identity (feudální,

* Viz „The Problem of Ego Identity“ (Problém ego identity), *J. Amer. Psch. Assoc.*, 4: 56-121.

zemědělské, kmenové, národní) a čelí celosvětové industrializaci, emancipaci a širší komunikaci.

Mysl adolescenta je v podstatě myslí ve stavu *moratoria*; psychosociálního stadia mezi dětstvím a dospělostí, mezi morálkou, jíž se dítě naučilo, a etikou, kterou má rozvíjet jako dospělý. Je to mysl ideologická a je to skutečně ideologický pohled společnosti, jenž nejvýrazněji oslovuje právě adolescenta, který touží být respektován svými druhy a je připraven být potvrzen pomocí rituálů, víry a programů, jež zároveň určují, co je zlé, zlověstné a nepřátelské. Při hledání společenských hodnot usměrňujících identitu se tudíž člověk setkává s problémy *ideologie* a *aristokracie*, a to v jejich nejširším možném smyslu; to naznačuje, že uvnitř definovaného obrazu světa a předurčeného běhu dějin budou vládnout ti nejlepší lidé a vládnouti zase v lidech ty nejlepších vlastnosti vyvolá. Aby se mladí lidé nestali cynicky či apaticky ztracenými existencemi, musí být schopni sami sebe přesvědčit, že ti, kteří uspějí v jejich očekávaném světě dospělých, musí tedy přijmout závazek být těmi nejlepšími. Později rozebereme nebezpečí, která vyplývají z lidských ideálů spjatých s řízením superstrojů, ať už jsou vedeny nacionalistickými či mezinárodními, komunistickými nebo kapitalistickými ideologiemi. V poslední části této knihy probereme způsob, jímž se dnešní revoluce snaží řešit a též využívat hlubokou potřebu mládeže nově definovat svou identitu v průmyslovém světě.

6. INTIMITA PROTI IZOLACI

Sílu, kterou dítě získá v kterémkoliv stadiu vývoje, prověřuje nezbytnost překonat ji tak, aby se v následující etapě mohlo odvážit vsadit na to, co bylo v předchozím stadiu nejcennější i nejzranitelnější. Právě dospělý jedinec, který ukončil hledání identity a její zdůrazňování, se snaží a je ochoten spojit svou identitu s identitou ostatních. Je připraven k intimitě, tedy schopnosti vstoupit do konkrétních spojení a partnerství a vyvíjet etickou sílu takové závazky dodržovat, byť by to vyžadovalo značné oběti a kompromisy. Tělo a ego nyní musí ovládnout orgánové mody a klíčové konflikty, aby mohl jedinec čelit strachu ze ztráty ega v situacích, jež volají po sebeobětování: v solidaritě pevných partnerství, v orgasmech a sexuálním spojení, v pevném přátelství a fyzickém boji,

v nově zažitě inspiraci zprostředkované učiteli a v intuici přicházející ze samého středu vlastního já. Vyhýbat se takovým zkušenostem ze strachu ze ztráty ega může vést k hlubokému pocitu izolace a následnému ponoření se do sebe.

Protikladem intimity je distancování: schopnost izolovat a případně zničit ony síly a lidi, jejichž podstata se zdá být nebezpečná naší vlastní podstatě a jejichž „teritorium“ – jak se nám jeví – omezuje rozsah našich intimních vztahů. Předsudky takto vzniklé (a využívané a zneužívané v politice a ve válce) jsou zralejším následkem méně prozíravých případů odmítání vztahů, jež v průběhu boje o identitu ostře a krutě rozlišují mezi známým a cizím. Nebezpečím tohoto stadia je, že jedinec zakouší intimní, soupeřivé a bojovné vztahy zároveň s jistými osobami i proti nim. Ale vzhledem k tomu, že jsou oblasti povinností dospělých vyznačeny a že se rozlišuje mezi soupeřivým střetnutím a sexuálním objetím, podléhají později takové vztahy onomu *etickému smyslu*, který je známkou dospělosti.

Z bližšího pohledu se právě v tomto období může plně rozvinout *skutečná genitalita*: velká část sexuálního života před touto fází totiž patří do kategorie hledání identity nebo je ovládána falickým či vaginálním nutkáním, jež mění pohlavní život v jistý druh souboje pohlaví. Na druhé straně je genitalita příliš často popisována jako nekončící stav vzájemné sexuální blaženosti. Zde tedy přicházíme k místu, kde lze náš rozbor genality dokončit.

Pro základní orientaci v této tematice bych rád citoval Freudův nejkratší výrok, jak ho znám z doslechu. Často se tvrdí, a špatné diskusní návyky to zdánlivě potvrzují, že psychoanalýza jako léčebný postup se snaží pacienta přesvědčit, že před Bohem a lidmi má jen jednu povinnost: dosahovat s vhodným „objektem“ dobré orgasmy, a to pravidelně. To pochopitelně není pravda. Freud byl jednou tázán, co si myslí, že by měl člověk být schopen dělat dobře. Tazatel pravděpodobně očekával složitou odpověď, ale Freud údajně odpověděl oním stručným způsobem svých pozdějších let: „Lieben und arbeiten“ (milovat a pracovat). Není od věci se nad touto jednoduchou formulací zamyslet. Čím víc o ní přemýšlíte, tím víc oceňujete její hloubku. Protože říkal-li Freud milovat, myslí tím *genitální* lásku a *genitální lásku*; když říká milovat a pracovat, má tím na mysli obecnou pracovní produktivitu, která by jedince nezanepřázdňovala do té míry, aby ztratil právo či schopnost

být genitální a milující bytostí. Tak můžeme přemítat, ale „profesorovu“ formulaci vylepšit nedokážeme.

Genitalita tedy spočívá v neomezované schopnosti rozvíjet orgastickou potenci tak prostou pregenitálních příměsí, že je genitální libido (nikoliv pouze sexuální vybíjení, jak je chápe Kinsey) vyjádřeno heterosexuální vzájemností, s plnou senzitivitou jak penisu, tak vaginy a se spasmodickým vybitím napětí z celého těla. Toto je konkrétní způsob, jak říci něco o procesu, jemuž v podstatě nerozumíme. Vyjádřeno více situačně: fakt nalezení vrcholné zkušenosti vzájemné regulace dvou bytostí prostřednictvím vrcholného rozbouření orgasmu jistým způsobem obrušuje hrany onomu nepřátelství a potenciální zlobě, jež vyvolává protikladnost mužského a ženského pohlaví, skutečnosti a fantazie, lásky a nenávisti. Díky uspokojivým sexuálním vztahům se tedy sex stává méně obsesivním, hyperkompenzace méně nezbytnou a sadistická kontola nadbytečnou.

I když se v minulosti psychoanalýza zabývala léčebnými aspekty, často se jí nedařilo formulovat problém genality způsobem, jenž by se významně dotýkal společenských procesů ve všech třídách a národech a na všech kulturních úrovních. Ten specifický druh vzájemnosti v orgasmu, který má psychoanalýza na mysli, je zjevně snadno dosažitelný u tříd a kultur, které mají k orgasmu uvolněnější přístup. Ve složitějších společnostech brání této vzájemnosti tolik faktorů stran zdraví, tradice, příležitosti a temperamentu, že by náležitá formulace sexuálního zdraví měla vypadat spíše takto: lidská bytost by měla být schopna dosáhnout vzájemnosti genitálního orgasmu, ale měla by zároveň mít takovou konstituci, aby v tomto ohledu snesla jistou frustraci bez přílišné regrese, kdekoliv to vyžadují emocionální preference nebo zřetele týkající se povinností a loajalít.

I když psychoanalýza občas zašla ve svém důrazu na genitalitu coby univerzální lék pro společnost příliš daleko a tudíž poskytla novou drogu a novou komoditu mnohým z těch, kteří tak chtějí interpretovat psychoanalytické učení, ne vždy naznačila všechny cíle, které by genitalita skutečně měla a musí zahrnovat. Aby mohla mít trvalý společenský význam, musela by utopie genality zahrnovat následující body:

1. vzájemnost orgasmu
2. s milovaným partnerem

3. opačného pohlaví,
4. s nímž je člověk schopen a ochoten sdílet společnou důvěru
5. a s nímž je člověk schopen a ochoten regulovat cyklus
 - a. práce
 - b. plození
 - c. odpočinku
6. tak, aby byla potomstvu zajištěna všechna stadia uspokojivého vývoje.

Je zjevné, že takový utopický úspěch velkého rozsahu nemůže být individuálním, ale ani terapeutickým úkolem. Není to však v žádném případě ani čistě sexuální záležitost. Je to integrální součástí celkového stylu výběru, spolupráce a konkurence v sexuální životě dané kultury.

Nebezpečím tohoto stadia je izolace, tedy snaha vyhýbat se kontaktům, které vedou k intimitě. V psychopatologii může tato porucha zapříčinit vážné „charakterové problémy“. Na druhé straně existují partnerství, která jsou vlastně izolací ve dvou, chrání oba partnery před nezbytností postavit se tváří v tvář dalšímu kritickému vývoji, k němuž vede téma generativity.

7. GENERATIVITA PROTI STAGNACI

V této knize klademe důraz na stadia dětství. Jinak by oddíl o generativitě musel být nezbytně ústředním tématem, protože tento pojem zahrnuje evoluční vývoj, který změnil člověka ve tvora vyučujícího a uvádějícího, nejen učícího se. Módní snahy dramatizovat závislost dětí na dospělých nám často brání vnímat závislost starší generace na mladší. Zralý muž potřebuje být potřebován a zralost vyžaduje vedení stejně jako povzbuzení od toho, co bylo vyprodukováno a co musí být opatrováno.

Generativita je tedy především problémem při zakládání a vedení příští generace, i když existují jedinci, kteří - v důsledku rány osudu či z důvodu zvláštního a opravdového talentu v jiných směrech - nezaměřují toto puzení na své vlastní potomstvo. A vskutku, pojem generativity má obsahovat taková populární synonyma, jako je *produktivita* a *kreativita*, která jej ovšem nemohou nahradit.

Psychoanalýze trvalo určitou dobu, než si uvědomila, že schopnost ztratit sebe sama v setkání těl a duší vede k postupnému rozšiřování zájmů ega a k investici libida do toho, co je plozeno. Generativita je tudíž základním stadiem v psychosexuálním i psychosociálním rozvrhu. Tam, kde snahy o takové obohacení naprosto selhávají, dochází k regresí, k obsesivní potřebě pseudointimity, často s převládajícím pocitem stagnace a osobního ochuzení. Jedinci si pak začínají libovat v chování, jako kdyby byli svým vlastním jediným dítětem nebo - v páru - navzájem dítětem jeden druhého. Tam, kde existují vhodné podmínky, se nástrojem sebezájmu stává raná invalidita, fyzická či duševní. Pouhý fakt, že člověk má nebo chce mít děti, ovšem ještě neznamená „dosažení“ generativity. Ve skutečnosti někteří mladí rodiče, jak se zdá, trpí opožděním schopností rozvinout toto stadium. Důvody lze často nalézt v dojmech z raného dětství; v přílišné sebelásce založené na nadměrně úzkostlivě vybudované osobnosti „selfmademana“; a konečně (a zde se vracíme na začátek) v nedostatku víry, „důvěry v lidský rod“, kvůli níž by se dítě jevilo vítanou nadějí daného společenství.

Pokud jde o instituce, jež generativitu zabezpečují a podporují, můžeme pouze říci, že všechny kodifikují etiku poslušnosti plození. Dokonce i tam, kde filozofická a duchovní tradice doporučuje vzdát se práva na plození či produkování, je cílem takového brzkého obratu k „nejvyšším zájmům“, jsou-li takové tradice zavedeny v mnišských řádech, současně vyřešit svůj vztah k Pěči o tvory tohoto světa a k Lásce, o níž se lidé domnívají, že ji přesahuje.

Pokud by toto byla kniha o dospělosti, bylo by nyní nevyhnutelné a užitečné porovnat ekonomické a psychologické teorie (počínaje podivnými shodami a rozdíly mezi Marxem a Freudem) a postoupit k diskusi o vztahu člověka k jeho produkci, jakož i k jeho potomstvu.

8. EGO INTEGRITA PROTI ZOUFALSTVÍ

Plody uvedených sedmi stadií mohou postupně dozrát pouze v člověku, který se jistým způsobem staral o věci a lidi a který se přizpůsobil triumfům i zklamáním bytí, tedy pouze v tom, kdo byl původcem věcí, bytostí a myšlenek. Nemám pro to lepší výraz než integrita ega. Vzhledem k nedostatku jasné definice poukáži na několik základních prvků

tohoto stavu myslí. Je to akumulovaná ujistěnost ega ve směřování k řádu a smyslu. Je to postnarcistní láska lidského ega jako zkušenost, která nám dává naleznout určitý řád světa a ducha, jakkoliv draze je třeba za to zaplatit. Je to přijímání jednoho a jediného životního cyklu člověka jako něčeho, co muselo být a co nebylo možno nijak nahradit: představuje tedy novou, odlišnou lásku k vlastním rodičům. Je to vztah sounáležitosti s tím, co dávalo řád dávným časům a jejich cestám, tak jak jsou vyjádřeny v prostých předmětech a rčeních oněch časů a cest. I když si je člověk s takovou integritou vědom relativity všech různých životních stylů, jež dávají lidskému snažení smysl, je připraven chránit důstojnost svého vlastního životního stylu proti všem fyzickým a ekonomickým hrozbám. Neboť ví, že individuální život je náhodný průsečík jediného životního cyklu s jediným úsekem historie; a že pro něj veškerá lidská integrita stojí a padá s oním jediným stylem integrity, na němž se podílí. Onen styl integrity vyvinutý jeho kulturou či civilizací se tak stává „otcovstvím jeho duše“, pečeti jeho morální paternity sebe sama: „...*pero el honor / Es patrimonio del alma.*“ (Calderón) V takovém konečném upevnění ztrácí smrt svůj osten.

Nedostatek či ztráta takové akumulované integrace se projevuje strachem ze smrti: ten jeden a jediný životní cyklus není přijímán jako konečný dar života. Zoufalství vyjadřuje pocit, že se čas již krátí, že je ho příliš málo k pokusu začít nový život a vyzkoušet alternativní cesty k integritě. Znechucení kryje zoufalství, často třeba jen ve formě „tisíce drobných zklamání“, která nevystačí na jednu velkou lítost: „*Mille petits dégoûts de soi, dont le total ne fait pas un remords, mais un gene obscure.*“ (Rostand)

Každý jedinec, má-li se stát zralým dospělým, musí v dostatečné míře rozvinout všechny zmíněné vlastnosti osobnosti, takže moudrý indiánský muž, skutečný džentlmen a zralý rolník sdílejí a jeden ve druhém rozpoznávají konečné stadium integrity. Avšak každá kulturní entita, chce-li rozvinout svůj specifický styl integrity naznačený jejím místem v dějinách, využívá určitou kombinaci konfliktů spolu se specifickými podněty a zákazy dětské sexuality. Infantilní konflikty získávají tvůrčí charakter pouze díky pevné podpoře kulturních institucí a zvláštních tříd vůdčích osobností, jež je zastupují. Má-li se jedinec k integritě přiblížit nebo ji zakusit, musí vědět, jak následovat vůdčí osobnosti v náboženství a v politice, v ekonomickém řádu a v technice, v aristokratickém

způsobu života a v umění a vědách. Integrita osobnosti tudíž zahrnuje emocionální integraci, jež jedinci umožňuje účastnit se dění jako stoupenec stejně jako přijmout odpovědnost vůdce.

Websterův Slovník je natolik laskavý, že nám pomáhá tento přehled dokončit. Důvěra (první z našich hodnot osobnosti) je zde definována jako „zajištěné spoléhání se na integritu jiné osoby“, což je poslední z našich hodnot. Domnívám se, že Webster měl na mysli obchod spíše než děti, úvěr spíše než víru. Nicméně formulace platí. Zdá se, že lze i nadále parafrázovat vztah dospělé integrity a infantilní důvěry a říci, že zdravé děti se nebudou bát života, pokud budou mít jejich rodiče dostatečnou integritu k tomu, aby se nebáli smrti.

9. EPIGENETICKÁ TABULKA

V této knize klademe důraz na stadia dětství, ovšem předchozí koncepcí životního cyklu předpokládá systematický rozbor. Proto zakončíme tuto kapitolu tabulkou, v níž – stejně jako v diagramu pregenitálních zón a modů – úhlopříčka představuje normativní sled psychosociálních zisků v každém stadiu s tím, jak v jednotlivých stadiích dodává každý další klíčový konflikt novou kvalitu ega, nové kritérium akumulující se lidské síly. Pod úhlopříčkou je místo pro předchůdce každého řešení s tím, že všechny začínají na počátku; nad diagonálou je prostor pro naznačení derivátů těchto zisků a jejich transformaci ve zrající a vyzrálé osobnosti.

Základním předpokladem přípravy takové tabulky je (1) skutečnost, že lidská osobnost se v podstatě vyvíjí v souladu s kroky předem určenými připraveností vyrůstajícího jedince nechat se hnát k rozšiřujícímu se společenskému poli působnosti, uvědomovat si ho a integrovat se s ním, a (2) fakt, že společnost má v podstatě sklon urvářet se tak, aby plnila a vyvolávala tuto řadu potencialit pro interakci a pokusy zabezpečit a stimulovat vhodnou míru a vhodný sled jejich rozvoje. To je „udržování lidského světa“.

Ale tabulka je pouhým nástrojem k přemýšlení a nemůže si činit nároky stát se receptem, který je třeba dodržovat, ať už v praxi výchovy dětí, v psychoterapii či v metodologii studia vývoje dětí. Když uvádíme psychosociální stadia ve formě *epigenetické tabulky* analogické s tou,

kteřá byla použita v kapitole 2 při analýze Freudových psychosexuálních stadií, máme na mysli přesné a vymezené metodologické kroky. Jedním z cílů této práce je usnadnit srovnání oněch stadií, která první rozeznal Freud jako sexuální, s ostatními vývojovými rozvrhy (fyzickými, kognitivními). Ale jakákoliv tabulka vymezuje pouze jediný časový rozvrh a nelze tvrdit, že náš přehled psychosociální vývojové linie měl naznačovat nejasné obecnosti týkající se dalších aspektů vývoje či dokonce existence. Pokud například tato tabulka zaznamenává řadu konfliktů či krizí, neznamená to, že považujeme veškerý vývoj za řadu krizí: tvrdíme pouze, že psychosociální vývoj postupuje kritickými kroky – s tím, že termín „kritický“ se vyznačuje body obratu, okamžiky rozhodnutí mezi pokrokem a regresí, integrací a retardací.

Na tomto místě může být užitečné shrnout metodologické důsledky epigenetické matrice. Dvojmo orámované čtverečky úhlopříčky vyznačují sled stadií i postupný vývoj jejích součástí: jinými slovy tabulka formalizuje časový postup diferenciaci jednotlivých částí. To naznačuje (1), že každá zde probíraná kritická jednotka psychosociální síly je systematicky propojena se všemi ostatními a že všechny závisejí na správném vývoji v náležitém sledu každé jednotky; a (2) že každá jednotka existuje v jisté podobě ještě před tím, než nastane její kritický čas.

Říkám-li například, že příznivý poměr základní důvěry a základní nedůvěry je prvním krokem v psychosociální adaptaci, příznivý poměr autonomní vůle proti pocitu studu a pochybností je druhý, pak odpovídající grafický údaj vyjadřuje několik základních vztahů, jež existují právě mezi těmito dvěma kroky, jakož i některá fakta, která jsou významná pro každý krok. Každý krok dostupuje svého vrcholu, dosahuje své krize a nachází trvalé řešení během naznačeného stadia. Ale všechny musí od začátku v jisté podobě existovat, protože každý akt vyžaduje integraci všech. Z toho také plyne, že nemluvně může od počátku vykazovat cosi jako „autonomii“ zvláštním způsobem, jímž se zlostně pokouší vykroutit, je-li pevně drženo. Ovšem, za normálních podmínek, začíná dítě teprve druhým rokem pocítovat celkový *kritický protiklad* spočívající v tom, že je *tvorem zároveň autonomním i závislým*; teprve tehdy je dítě připraveno na rozhodující setkání se svým okolím, s prostředím, které se cítí povoláno k tomu, aby mu vstúpilo své pojetí autonomie a donucování, a to způsobem, který významně přispívá k vytváření charakteru a zdraví jeho osobnosti v dané kultuře. Toto setkání spolu

s následnou krizí jsme pro každé stadium zkusmo popsali. Pokud jde o postup od jednoho stadia ke druhému, úhlopříčka naznačuje žádoucí sled. Skýtá ovšem též prostor pro variace v tempu a intenzitě vývoje. Jedinec či kultura mohou setrvávat nadměrně dlouho v období důvěry a postupovat od I 1 přes I 2 k II 2, nebo se zrychlený postup může pohybovat od I 1 přes II 1 k II 2. Ovšem každé takové zrychlení nebo (relativní) zpomalení má na všechna pozdější stadia modifikující účinek.

III LOKOMOTORICKO- GENITÁLNÍ			INICIATIVA- VINA
II SVALOVĚ- ANÁLNÍ		AUTONOMIE- STUD, POCHYBNOSTI	
I ORÁLNĚ- SMYSLOVÉ	ZÁKLADNÍ DŮVĚRA- ZÁKLADNÍ NEDŮVĚRA		
	1	2	3

obr. 11

Epigenetická tabulka tedy uvádí systém vzájemně závislých stadií a zatímco jednotlivá stadia jsou možná prozkoumávána více či méně důkladně a pojmenována více či méně případně, tabulka naznačuje, že je třeba při jejich studiu mít vždy na zřeteli celkovou konfiguraci. Tabulka nás tedy vede k promýšlení všech jejích prázdných políček: pokud jsme do políčka I 1 vepsali základní důvěru a do políčka VIII 8 integritu, ponecháváme otevřenou otázku, čím se mohla stát důvěra ve stadiu ovládném potřebou integrity, i když jsme nechali otevřenou otázku, jak asi vypadá a vlastně i jak se asi nazývá ve stadiu ovládaném snahou o autonomii (II 1). Chceme tím jen zdůraznit, že důvěra se musela vyvíjet sama o sobě dříve, než se stala významnějším faktorem v kritickém setkání, v němž se vyvíjí autonomie – a tak dále po vertikále. Pokud bychom v posledním stadiu (VIII 1) očekávali, že se důvěra vyvinula v nejzralejší *víru*, které může stárnoucí osoba nabýt ve svém kulturním prostředí a historickém období, pak tabulka umožňuje posouzení nejen toho, čím

VIII ZRALOST								INTEGRITA-ZOUFALSTVÍ	8
VII DOSPĚLOST								GENERATIVITA-STAGNACE	7
VI RANÁ DOSPĚLOST								INTIMITA-IZOLACE	6
V PUBERTA A ADOLESCENCE								IDENTITA-KONFUZE ROLÍ	5
IV LATENCE								PŘÍČINLIVOST-INFÉRIORITA	4
III LOKOMOTORICKO-GENTÁLNÍ								INICIATIVA-VINA	3
II SVALOVÉ-ANÁLNÍ								AUTONOMIE-STUD, POCHYBNOST	2
I ORÁLNĚ-SMYSLOVÉ								ZÁKLADNÍ DŮVĚRA-NEDŮVĚRA	1

obr. 12

může stáří být, ale i toho, čím musela být jeho přípravná stadia. Toto vše jasně ukazuje, že tabulka epigeneze stimuluje globální formu myšlení, což ponechává detaily metodologie a terminologie k dalšímu studiu.*

* Máme-li tuto záležitost ponechat skutečně otevřenou, bylo by třeba vyhnout se jistým případům zneužití celé koncepce. K nim patří předpoklad, že pocit důvěry (a všechny ostatní postulované „pozitivní“ pocity) je *úspěchem*, jenž byl v daném stadiu zajištěn jednou provždy. Někteří autoři se tak snaží vytvořit z těchto stadií *škálu úspěšnosti*, že lehkovážně vypouštějí všechny „negativní“ pocity (základní nedůvěra atd.), které jsou a zůstávají po celý život dynamickými protiklady pocitů pozitivních. Předpoklad, že v každém stadiu je dosaženo něčeho pozitivního, co odolává novým vnitřním konfliktům a měnícím se podmínkám, je podle mě projekcí do dětského vývoje oné ideologie úspěchu, která může tak nebezpečně proniknout do našeho soukromého a veřejného snění a může nám znesnadnit zostrující se boj o smysluplnou existenci v nové, průmyslové éře dějin. Osobnost bojuje s riziky existence neustále, i když se tělesný metabolismus potýká s úpadkem. Když diagnostikujeme stav relativní síly a symptomy ochablé síly, čelíme jen výraznější měrou paradoxům a tragickým potenciálům lidského života.

Odstraníme-li ze stadií všechno s výjimkou jejich „úspěchů“, pak protějškem budou pokusy popsat je či vyzkoušet jako „rasy“ či „touhy“, aniž bychom napřed vybudovali systematické propojení mezi koncepcí uváděnou v celé této knize a oblíbenými pojmy jiných vědců. Pokud výše uvedené zní trochu naříkavě, nemá to zakrýt skutečnost, že dáváme-li těmto silným stránkám ona označení, díky nimž v minulosti získávaly nesčetné konotace povrchního dobra, strojené delikátnosti a příliš horlivých čtností, pak jsem zapříčinil nedorozumění a zneužití. Věřím však, že existuje skutečný vztah mezi egem a jazykem a přes občasné výkyvy si jisté základní termíny udržují svůj základní význam.

Od té doby jsem se pokusil formulovat pro knihu Juliana Huxleye *Humanist Frame* (Humanistické myšlení, nakladatelství Allen and Unwin, 1961; nakladatelství Harper and Brothers, 1962) plán hlavních silných stránek, jež evoluce zabudovala jak do půdorysu těchto životních stadií, tak do základů lidských institucí (širší diskuse je uvedena v kapitole IV, „Human Strength and the Cycle of Generations“ (Lidská síla a generační cyklus) v mé knize *Insight and Responsibility* (Porozumění a odpovědnost, W. W. Norton, 1964). I když zde nemohu rozebírat dané metodologické problémy (které ještě zhoršilo mé používání termínu „základní čtnosti“), měl bych dodat seznam těch silných stránek, protože jsou vskutku trvalým produktem oněch „příznivých poměrů“ zmiňovaných na každém kroku v kapitole o psychosociálních stadiích. Zde jsou:

Základní důvěra-základní nedůvěra: pud a *naděje*
 Autonomie-stud a pochybnosti: sebeovládání a *síla vůle*
 Iniciativa-vina: směřování a *účel*
 Příčinnivost-inferiorita: metoda a *kompetence*
 Identita-konfuze rolí: oddanost a *věrnost*
 Intimita-izolace: začlenění a *láska*
 Generativita-stagnace: produkce a *péče*
 Integrita-zoufalství: odříkání a *mondrost*

Výrazy napsané proloženě se nazývají *základními* čtnostmi, protože bez nich a bez toho, že by se z generace na generaci vždy znovu objevily, všechny ostatní a proměnlivější

systemy lidských hodnot ztrácejí svého ducha a svůj význam. Z tohoto seznamu se mi doposud podařilo detailně rozebrat pouze věrnost (viz *Youth, Change and Challenge* (Mládí, změna, úkoly, E. H. Erikson, red., nakladatelství Basic Books, 1963). Ale i v tomto případě tento seznam představuje celkovou koncepci, v níž je dostatek prostoru pro diskusi o terminologických a metodologických otázkách. (E. H. E.)

ČÁST IV

Mládí a vývoj identity
